

Dvě pozoruhodné knihy o kulturních dějinách Brna v raném novověku z pohledu muzikologa.

Vladimír Maňas

Dovoluji si touto cestou upozornit čtenáře revue *Opus musicum* na existenci dvou pozoruhodných prací, vzniklých v nedávné době. Nazíráno pohledem úzce disciplinárním, tyto knihy by totiž mohly snadno ujít pozornosti. Ve stále se stupňující produkci odborných publikací se spíše stále hůře udržuje jakýsi mezioborový přehled, jednotlivé dráhy výzkumu často zůstávají nepropojené, přestože sdílejí jeden geografický i časový prostor. Tím spíše je nutné ocenit a poznat práce, které ono propojování horizontů umožňují.

Přestože níže recenzovaná díla vycházejí z prostoru teatrologického a knihovědného, svým tématem a uchopením mají výrazně syntetický charakter. Dávají čtenáři vzácnou možnost náhledu situace na jevišti i v hledišti, což se týká nejen divadelního provozu v Brně, ale také zdejšího knižního obchodu. Navíc, jak je snad dobrým zvykem v oblasti odborné humanitní literatury, tvůrci obou knih nerezignovali na snahu vyprávět příběh a zdánlivě úzce oborovou problematiku provázali v širším kulturněhistorickém kontextu individuálními osudy. S nadsázkou lze připomenout, že brněnské divadelní publikum mělo pravděpodobně co do činění i s četbou knih a tudíž i jejich nákupem a půjčováním, stejný čas i prostor proto v tomto případě splétá i osudy jednotlivých obyvatel Brna.

Margita Havlíčková: Profesionální divadlo v královském městě Brně 1668–1733. Brno, Janáčkova akademie múzických umění v Brně 2009, 223 s.

Časový rozsah knihy je určen dobou mezi prvním doloženým záznamem o vystoupení kočujících komediantů v Brně a zřízením veřejného operního divadla, zřízeným městem jako první svého druhu mimo italské území (s. 11). Cenný je už úvodní nástin dosavadního stavu bádání, které bylo zatíženo množstvím chybných údajů a především až nepochopitelně přehlíživým přístupem k velkému množství relevantních pramenů zejména z městských archivních fondů. Dovoluji si připomenout také pro muzikologii důležitou autorčinu polemiku ke studii Rudolfa Pečmana (*Operní Divadlo V taverně aneb Kde to ten Mozart v Brně vlastně hrál?* Časopis Matice moravské 126/2007, č. 1, s. 163–169), která se týkala skutečného místa Mozartovy hudební produkce v městské taverně v Brně roku 1767.

Knihy je dále rozdělena do sedmi kapitol seřazených primárně chronologicky; poslední, výrazně mezioborová část je věnovaná proměnám městské taverny na Horním (dnes Zelném) trhu mezi lety 1600–1733. Na základě dochovaných městských protokolů (až do 80. let 18. století mají podobu jednoho rukopisného svazku pro každý rok s podrobným věcným a jmenným rejstříkem) zmiňuje autorka první doloženou divadelní produkci. V březnu 1668 projednávala městská rada žádost jistých provazochodců o povolení jejich produkcí v „taverně“ po velikonocích. Na základě dalších souvislostí a mladších záznamů Margita Havlíčková určuje ono místo jako městskou tavernu na Horním trhu a principála oné skupiny identifikuje jako Carla Wölmayera z Antverp, který se do Brna vrátil znovu v roce 1677 a odvolával se na své vystoupení před devíti lety. Autorka dále předkládá důkazy pro hypotézu, že skupina komediantů vystupovala také s loutkami (s. 21–25).

V chronologickém výkladu jsou představeny jednotlivé skupiny profesionálních divadelníků, které v průběhu druhé poloviny 17. a první poloviny 18. století do Brna zavítaly. Zprávy o nich se dochovaly především díky nutným administrativním jednáním s městskou radou a královským úřadem zemského hejtmána ohledně povolení produkcí, vykázání místa k nim a vyměření nájmu. Takto zdánlivě nudnou faktografií historických dokumentů však autorka přetavila v poutavé vyprávění o osudech a střetech jednotlivých divadelníků, ale také o situaci komediantů v kompetenčních sporech magistrátu a zemského hejtmána.

Na přelomu let 1692 a 1693 pobývala v Brně jedna z nejvýznamnějších hereckých společností, Eggenberští knížecí komedianti. Původní divadelní ansámbl eggenberského dvorního divadla v Českém Krumlově se kvůli tamní změně poměrů musel přeměnit na tehdy obvyklou kočující společnost. Právě na jejím příkladu je patrný význam Brna jakožto dočasného útočiště hereckých skupin v rámci jejich putování po středoevropských centrech. V roce 1692 získali Eggenberští knížecí komedianti povolení k produkcím v císařském sídelním městě od konce srpna do konce září. Povolení na další produkce do začátku adventu náleželo již jiné, konkurenční skupině Andream Elensona, taktéž bývalého eggenberského herce. Svízelná situace se vyřešila dočasným spojením obou hereckých skupin, které v průběhu prosince opustily Vídeň a v žádosti na zemském hejtmanství žádali o povolení divadelních produkcí po skončení adventní doby. Ačkoli herci toto povolení s platností od 1. ledna 1693 až do konce masopustu (28. 2.) získali, kvůli úmrtí dcery císaře Leopolda I. a vyhlášení státního smutku (zapovězeny byly také hudební a divadelní produkce), jej nemohli vůbec využít, přesto v Brně stále zůstávali. Na základě dalšího povolení hráli alespoň v době po Velikonocích a někdy v létě odcestovali v rámci tradiční trasy (Vídeň – Brno – Olomouc – Praha) do Olomouce. Mezi vedoucí souboru patřil mikulovský rodák Johann Georg Göttner, autor několika her (s. 49–53). Manželem jeho dcery Anny Ernestiny byl taktéž divadelník Heinrich Rademin, jehož vystoupení v Brně dokládá Margita Havlíčková v letech 1705, 1714, 1716 a 1723. Znamé jsou Rademinovy kontakty s hrabětem Sporckem a hrabětem Questenbergem, pro něž pořizoval německé překlady operních libret (viz Jana Perutková: *František Antonín Miča ve službách hraběte Questenberga a italská opera v Jaroměřicích*. Praha 2011, s. 85).

Na sklonku roku 1720 se moravským zemským hejtmanem stal Maxmilián Oldřich hrabě z Kounic, potomek slavného panského rodu. Při této příležitosti byl v Brně uspořádán 22. prosince ohňostroj, zachycený na rytině příležitostného tisku (bližší viz Vladislav Dokoupil: *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*. Brno 1978, s. 118). Úřad zemského hejtmana měl rozhodující slovo v povolování divadelních produkcí a vzhledem k pozdějším aktivitám hraběte Kounice je pravděpodobné, že za množstvím úředních rozhodnutí stojí on sám. V první polovině dvacátých let 18. století se stává Brno svědkem konkurenčního boje hereckých skupin, v němž klíčovou roli hraje přidělení zmíněného povolení na konkrétní dobu, ale také zmíněné vykázání místa a stanovení výše nájmu, které bylo v případě městských objektů již v kompetenci městské rady. Na jaře 1721 přibyla do Brna herecká společnost Josepha Antona Geißlera, který si již s předstihem zaslal z Vratislavi na zemské hejtmanství žádost o povolení produkcí v době po Velikonocích. V závěru jejich tříměsíčního pobytu uvedli před obvyklou hauptakcí, dedikovanou zemským stavům, holdovací prolog *Das Triumphierende Mähren*, jež Margita Havlíčková přibližuje na základě dochované synopse z brněnské svobodovské tiskárny. Tento oslavný kus bezpochyby souvisí s nástupem hraběte Kounice do úřadu hejtmana; v témže roce totiž tematicky podobnou produkci (*Das Marggrafthum Mähren mitten unter den Blumen... / Moravia in floribus Concurrentibus...*) uspořádali také brněnští jezuité (bližší viz Dokoupil, op. cit., s. 122–123). Jak upozornil Jiří Kroupa, téma šťastné Moravy se ostatně objevuje také ve výzdobě sněmovního sálu zemského stavovského domu, kterou v první polovině třicátých let navrhl právě hrabě Kounic.

Zásadní impuls pro divadelní dění v Brně znamenala přítomnost italské operní společnosti Angela Mingottiho, která přijela z Prahy počátkem října 1732. Mingottiho brněnské působení je samozřejmě klíčové i z pohledu muzikologického, avšak právě velice podrobný pramenný výzkum Margity Havlíčkové přináší řadu nových zásadních informací. Upřesňuje okolnosti stavby soukromého operního divadla, které bylo se souhlasem zemského hejtmanství zbudováno ještě téhož roku u stavovské jízdárny v takzvaném mezihradbí (poblíž dnešního Šilingrova náměstí). Nejpozději od 19. listopadu 1732 se v tomto dřevěném divadle již hrálo,

příčemž Mingotti si od hejtmanství získal souhlas s provozem i v průběhu adventu. Zdejší produkce pak skončily s posledním dnem masopustu roku 1733; autorka totiž dokládá mimo jiné zápis o prodeji a zbourání divadla v červnu téhož roku. Již toto dřevěné soukromé divadlo z roku 1732 bylo prvním divadlem benátského typu *teatro impresariale* severně od Alp (s. 127); otázku tohoto prvenství v kontextu dalších středoevropských divadel podrobněji připomenula Jana Spáčilová ve studii pro *Opus musicum* (6/2011, s. 51).

Velký zájem hereckých společností o vystupování v Brně, ale především také úspěch Mingottiho operního podnikání, kterým si získal jak městskou, tak i stavovskou reprezentaci, vedl k rozhodnutí městské rady renovovat oba objekty, sloužící k divadelním produkcím, tedy Salmovský dům a městskou tavernu. Místo původně plánované úpravy městské taverny se městská rada na jaře 1733 dala přesvědčit ke stavbě nového operního divadla. Oním nejmenovaným odborníkem, přizvaným k jednání, byl zřejmě sám Mingotti. V situaci, kdy byla stavba opery dojednána, odprodal Mingotti své soukromé divadlo, ale také městské radě zprostředkoval „vlašského“ malíře, pro nějž navrhl i smlouvu. Byl jím benátský divadelní inženýr a malíř Federico Zanoia (Zanoja), později doložen jako autor výpravy Mingottiho brněnských operních produkcí. V následujících letech se Zanoia, stejně jako někteří členové Mingottiho operní společnosti, objevuje také ve službách hraběte Rottala v Holešově (viz zejména s. 158-161). Zanoia je pravděpodobně sám autorem přestavby zdejšího divadla, podle jehož vzoru bylo později upraveno i zámecké divadlo v Jaroměřicích (s. 159-160).

Samotnou výstavbu operního divadla a nutné úpravy taverny popisuje Margita Havlíčková velice podrobně, přičemž právě strohé protokolární záznamy svědčí nejen o vysokých výdajích z městského rozpočtu, avšak nikoli ve smyslu dnešních dotací určených k podpoře kultury, ale spíše návratné investice. Ve zmíněné poslední kapitole své knihy navíc autorka na základě řady dochovaných stavebních plánů dokládá proměny původní městské taverny právě do roku 1733. Především díky využití protokolů hospodářského direktoria a městské rady totiž mohla přesně stanovit chronologii jednotlivých úprav a datovat tak také dochované plány.

Zemský hejtman Kounic se v pozoruhodné práci Margity Havlíčkové mihne ještě nejméně dvakrát. V rámci výstavby nové opery a souběžných stavebních úprav Salmovského domu, který měl dále sloužit činoherním produkcím, požadoval hrabě Kounic po městské radě proražení nových dveří „k místu číslo sedm“, nejspíše k místu v Salmovském domě jemu vyhrazenému (s. 149). V tomto kontextu snad ani není příliš překvapivé, že inaugurační opera *Armida abbandonata*, konané 28. listopadu 1733 ve „zcela novém divadle V taverně“ (*nel Teatro novissimo della Taverna*), byla věnována právě hejtmanově manželce (s. 154). I vzhledem k dedikacím v dochovaných operních libretech lze jednoduše konstatovat, že hrabě Kounic byl bezpochyby politicky nejexponovanějším milovníkem opery na Moravě; navíc (nebo právě proto?) se v roce 1738 stal tchánem svého vrstevníka hraběte Questenberga a jeho rodina se často účastnila i jaroměřických operních produkcí.

Ačkoli se jedná o útlý svazek, kniha Margity Havlíčkové je zcela zásadním příspěvkem nejen k dějinám brněnského divadla. Poutavou formou v ní autorka líčí návštěvy jednotlivých hereckých společností, ale také výjimečné působení operní společnosti Angela Mingottiho, které vedlo ke vzniku městského operního divadla. Hnidopišsky v tomto kontextu vyznívá nutné ohrazení se recenzenta – muzikologa proti tvrzení, že Jiří Sehnal je Helfertovým žákem (s. 16), kteréžto však v rovině tematické nepostrádá jistou logiku. Od dob Vladimíra Helferta se totiž o Mingottiho brněnské působení a problematiku italské opery zajímal teprve Jiří Sehnal. Současný výzkum tématu, reprezentovaný v muzikologii Janou Perutkovou a Janou Spáčilovou, na straně teatrologické pak právě Margitou Havlíčkovou, dává i do budoucna naději na další cenná zjištění a především postupné scelování obrazu moravské společnosti první poloviny 18. století, v jejichž kulturních zájmech se od třicátých let pevně etablovala také italská opera.

Zdeněk Šimeček: Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. Století. Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2011, 498 s.

Jako třináctý svazek řady supplement sborníku Brno v minulosti a dnes vydal Archiv města Brna pozoruhodné shrnutí autorova dlouholetého odborného zájmu. Přitom v témže roce Matice moravská vydala Zdeňku Šimečkovi (nar. 1929) čtyřsetstránkovou publikaci *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích*. Vzhledem k poměrně úzkému tematickému vymezení v názvu práce a skutečnosti, že knihy z produkce Archivu města Brna neproniknou do širší knižní distribuce (jak paradoxní zvláště v tomto případě), by přitom právě tato kniha mohla jednoduše ujít pozornosti i odborné veřejnosti. Šimečkova kniha je přitom přinejmenším v moravském kontextu (obdobně jako u předchozí knihy s kratším časovým závěrem zde jasně vystává význam osy Vídeň – Brno – Olomouc – Opava – Vratislav) nesmírně cenným obohacením kulturní historie, do níž si bez nároku na vytváření nové umělé disciplíny dovoluji zařazovat i problematiku muzikologickou či teatrologickou. V přiblížení světa knihy, knihtisku a zejména knihkupectví má proto obdobně zásadní význam jako *Encyklopedie knihy* Petra Voita z roku 2006 (odkazují zde na svou recenzi v *Acta.musicologica.cz* 2007/2).

Oběma recenzovaným knihám je společný chronologicky uspořádaný výklad a především obdivuhodná heuristika. V obou případech nejde jen o samotný objem nově zjištěných faktů, ale také o nebývale široké a takto i inspirativní spektrum excerpovaných pramenů. Konečně samotný klíčový typ stacionárního knihkupectví vzniká v Brně v roce 1667, i v tomto si jsou tedy obě práce poměrně blízké.

Šimečkova monografie o knižním obchodu v Brně však reflektuje i jeho úplné počátky na sklonku 15. století v souvislosti s tiskařskou aktivitou Konráda Stahela v Brně a v Olomouci mezi roky 1486-1499. Nedostatek zpráv o způsobu distribuce zdejší produkce by v tomto případě snad mohla nahradit podrobná analýza tisků z fondu svatojakubské farní knihovny (deponované v Archivu města Brna) se zaměřením na jejich akvizici. Tyto knihy totiž často obsahují různé provenienční přípisky a zároveň představují pozoruhodně ucelený fond vysokého stáří. Sklad knih měl v Brně na přelomu 15. a 16. století špýrský nakladatel a knihkupec Petr Drach. V roce 1488 vydal ve spolupráci s olomouckým biskupstvím ve svém nákladu Olomoucký misál (1488). Výlohy měly být kryty počtem 400 kusů papírových exemplářů v prodejní ceně 5 a dvaceti kusy misálu na pergamenu za 20 zlatých (s. 27).

Prvním stacionárním knihkupcem v Brně se stal Johannes Hueber z bavorského Freisingu, který získal měšťanské právo v roce 1667 jako sortimentní knihkupec a obchodník s uměleckými předměty, což znamenalo především prodej malovaných obrázků a rytin. Je vhodné připomenout, že po poměrně velmi dlouhé odmlce vznikla v Brně tiskárna znovu až v roce 1689. Ostatně vztahy mezi tiskaři, knihkupci a knihvazači byly často poměrně úzké, byť někdy jen dvoustranně.

V roce 1706 získal brněnské měšťanské právo vyučený knihkupec Johann Georg Muffat z dolnorakouského Korneuburku, přičemž vzhledem k neobvyklosti příjmení je pravděpodobné, že se jednalo o příbuzného hudebnické rodiny Muffatů, ačkoli bližší údaje scházejí. Muffat se v Brně vyhraňoval vůči norimberskému knihkupci Paulu Lehmannovi, který nabízel v určených termínech specializovaný sortiment především šlechtě v Zemském domě (jiní obchodníci právě zde nabízeli mezi jiným luxusním zbožím také citrony, proto Muffat Lehmannu posměšně nazýval Leemonem). Významnou roli zde hrál i střet konfesí – Muffat se jako katolík často vyhraňoval vůči cizinci Lehmannovi, jehož luterské vyznání lze v katolickém Brně chápat spíše jako nevýhodu pro obchod. Muffat se snažil prosadit jako nakladatel, a to tiskem evangelií a katechismů, tedy titulů s jistým odbytem. Avšak jeho záměr šetřit na nákladu vydáním knih v Norimberku narazil na jednotný odpor moravských tiskařů, Svobody v Brně a Rosenburga v Olomouci. Přes počáteční neúspěchy se v rámci své

další nakladatelské činnosti soustředil na latinské teologické tituly, často z italského a francouzského prostředí (s. 72–73). Jistější zdroj příjmu představovaly liturgické tisky pro potřeby olomoucké diecéze, zejména nový misál z roku 1712 (*Missale novum Romanum-Moravicum*). Nevýnosnost knihkupeckého podnikání, kterou Muffat do velké míry odůvodňoval konkurencí cizího kupce Lehmana, jej vedla k tomu, že v roce 1715 vystoupil z bratrstva kupců. Uspěl se svou žádostí o přijetí mezi ringsmany a získal tak právo dovážet a čepovat ve svém domě víno; ze společenského hlediska se dostal mezi nejvýše postavené měšťany. Muffat však tímto krokem nerezignoval na činnost nakladatelskou, byť i zde nadále narážel na různé administrativní problémy.

Šimečkova kniha vyčerpávajícím způsobem popisuje působení jednotlivých brněnských knihkupců a příležitostných nakladatelů, velký prostor například věnuje také Muffatovu konkurentovi Lehmannovi. *Dějiny knižního obchodu v Brně* však zároveň postihují další, z kulturněhistorického hlediska zásadní otázky. Šimeček na konkrétních případech dokládá různé způsoby distribuce knih, přičemž knihkupci šířili především knihy nevázané; prodejem vázaných knih se totiž živilo také knihvazači, kteréžto řemeslo bylo v moravských městech logicky hojněji zastoupeno než knihkupectví či tiskařství. Důležité jsou jeho poznatky týkající se cenzury a obchodních sporů, otázka nakladatelských privilegií, význam a angažmá jednotlivých úřadů v těchto sporech.

Z perspektivy muzikologie mají zásadní význam zmínky o knihkupeckých a knihtiskařských katalozích. Cenné jsou bezpochyby tištěné katalogy pražského knihkupce Vusína z konce 17. století, v moravském kontextu zejména dosud neznámý katalog brněnské svobodovské tiskárny z roku 1747: *Catalogus deren in der Brünnerischen Buchdruckerey befindlichen Deutsch- und Böhmisch (samt nächsten Preys) bekommenden Büchern...* (s. 121, reprodukce titulního listu na s. 155), tištěné katalogy brněnského knihkupce Obladena ze čtyřicátých let 18. století (zejm. s. 160) nebo katalog knih olomouckého knihkupce Windhauera z roku 1757, jemuž se vzhledem k nepočetným, ale důležitým hudebninám věnoval poprvé Jiří Sehnal (srovnej zejm. s. 184–185). Cenné jsou také informace o inzerci knihkupeckého sortimentu, v němž divadelní hry a hudebniny přirozeně nechyběly a jejichž význam v druhé polovině 18. století vzrůstal v souvislosti se stoupajícím nákladem a vyšší poptávkou po komorním repertoáru k domácímu provozování. Zdeněk Šimeček se v této souvislosti podrobně zabývá vznikem a fungováním takzvané poptavárny (*Frag- und Kundschaftsamt*) v polovině 18. století, která jako jediné informační centrum v hlavním zemském městě organizovala „informace o nabídce a poptávce zboží a služeb“ (s. 152), a to především prostřednictvím tištěného návěstníku (*Intelligenzblatt*), vydávaného od roku 1755. Už v prvním ročníku zde svou nabídku knih inzeroval F. M. Obladen. Prostřednictvím poptavárny byly často nabízeny také knižní celky z pozůstalostí. Zdeněk Šimeček zmiňuje několik konkrétních případů a podotýká, že prodej knihovny jako celku byl v Brně druhé poloviny 18. století ještě stále obtížný. V této souvislosti odkazuje na neúspěšný pokus o prodej knihovny zemského advokáta Viléma Alexandra Balause z roku 1755, jejíchž 10 000 svazků je zachyceno v rukopisném čtyřsvazkovém katalogu (s. 255).

Zdánlivě závěrečná kapitola, pokrývající období od vydání knihkupeckého řádu v 1772 až do sklonku 18. století, by mohla být samostatnou monografií. Autor podrobně reflektuje dočasné přeložení univerzity, šlechtické akademie a kněžského semináře v roce 1778 z Olomouce do Brna, které mělo samozřejmě zásadní vliv také na zvýšení poptávky po knihách v Brně. Šimeček upozorňuje také na české oznámení o vydání nového kancionálu v *Brünner Zeitung* v roce 1789. Jednalo se o kancionál dle vídeňského vzoru, jehož českou verzi připravil Tomáš Fryčaj. Inzerát na tento užitečný zpěvník výslovně upozorňoval duchovní, učitele a kantory, kromě písňových textů za 30 krejcarů byl v inzerátu nabízen i notopis za 10 krejcarů. Podrobně je popsán i specifický způsob distribuce kancionálu i písní vydávaných kvůli finanční dostupnosti po jednotlivých listech (s. 310).

Nové podmínky provozování knihkupeckého řemesla vedly k výraznému vzestupu podnikatelů, kteří spojovali tiskařskou, nakladatelskou a knihkupeckou činnost a využívali potenciálu vnitřního trhu habsburských dědičných zemí, ale i možností patisků a jejich distribuce v rámci obrovského německojazyčného trhu. Proto je v této kapitole podrobněji reflektovaná problematika knihtisku a knihkupectví nejen v Brně, ale také v Olomouci, Opavě, Mikulově a příležitostně i v dalších lokalitách. Šimečkova kniha se přinejmenším tímto pojednáním stává naprosto nepostradatelným kompendiem, podobně jako již zmíněný Dokoupilův *Soupis brněnských tisků*.

Zmíněné podnikatelské osobnosti nejlépe reprezentuje Johann Georg Trassler, který v roce 1785 hodlal přeložit svou tiskárnu z Opavy do Brna. Guberniu v této souvislosti předestřel své rozsáhlé ediční plány, přičemž počítal s 5000 předplatiteli, z hlediska zaměření pak s intenzivním patiskem německé a francouzské beletrie, ale také anglických románů v německém překladu. Zásadním Trasslerovým počinem je hospodářská encyklopedie Johanna Georga Krünitze, rozvržená do 157 svazků, která vzhledem ke svému rozsahu obsahuje i řadu hesel, týkajících se hudebních nástrojů; ty se v posledních letech již staly předmětem zájmu brněnských muzikologů.

Z hlediska čtenářského publika i okruhu četby mají zásadní význam pasáže, věnované pokusům o zřízení půjčoven knih a čtenářských kabinetů v Brně a v Olomouci v epoše osvícenství. Všechny zmíněné projekty sice neměly dlouhého trvání, Šimečkem shromážděné údaje včetně odkazů na katalogy těchto institucí jsou však velice cenné. Obdobně autor reflektuje proměny knižního trhu z hlediska obchodní úspěšnosti jednotlivých tematických segmentů a pro josefínskou dobu konstatuje například příznačný ústup zbožné literatury. Na závěr knihy je zařazen exkurs „obchod s tisky hebrejskými“, opět se však navzdory názvu jedná o široce pojatý výklad věnovaný obecně problematice hebrejských tisků od jejich vydávání, přes distribuci a uplatnění.

Součástí knihy je kromě obvyklých seznamů pramenů a literatury i nepostradatelného jmenného a místního rejstříku také obsáhlé německé shrnutí a především úplná bibliografie autorových prací. Jak se sluší na knihu s knihovědnou tematikou, jedná se také o graficky dovedně vyvedené dílo z dílny Jakuba Rejlka. Vcelku nenápadně, ale jednoznačně prokazuje poučenost s historickými proměnami knižní grafiky, využívá kouzlo kombinace černého a příležitostně červeného písma, kombinace zlaté a červené na obálce a předsádkách. Vzhledem ke čtvercovému formátu užívá také příhodného zpřehlednění textu formou okrajových glos, které výklad zbytečně nerozbíjejí.

Domnívám se, že krom výše uvedených pozitiv obě práce podávají dostatečně přesvědčivé důkazy o tom, jak bohaté a zajímavé prameny ke kulturním dějinám města jsou k dispozici. Ačkoli je současný knižní trh poměrně nasycen také oblíbenými monografiemi jednotlivých měst, obdobný detailní vzhled a obsahově i vypravěčsky dovedný nástin kulturních dějin v nich obvykle chybí. Nezbyvá než doufat, že se tu a tam objeví nové tituly obdobně fascinující jako jsou dvě výše recenzované knihy, stejně jako že autoři zmíněných monografií o dějinách měst budou přihlížet také k cenným výsledkům bádání Margity Havlíčkové a Zdeňka Šimečka.